
УДК 81.37+811

Тетяна Полякова

м. Київ

АВТОРСЬКІ ТЛУМАЧЕННЯ УКРАЇНІЗМІВ У ТВОРАХ О. І. КУПРИНА

У статті проаналізовано способи подання українізмів у художньому дискурсі О.І. Купріна. Індивідуально-авторську методику тлумачення інокультурного лінгвокомпонента розглянуто як складову частину змісту твору і як своєрідну рису стилю письменника.

Ключові слова: українські культурами, інокультурний лінгвокомпонент, російський художній дискурс, індивідуально-авторська письменницька манера.

Змальовуючи українську реальність, російські письменники звертаються до українізмів як до мовних вкраплень у російському тексті, що сприяє відтворенню українського культурно-побутового середовища. Українізми виконують низку функцій, головними з яких є пізнавально-естетична та художньо-атрактивна (споглядально-чуттєва функція сприйняття).

Український мовний компонент у російському художньому тексті є переважно поетичний з чітко окресленим значенням, без розуміння якого ця поезія неможлива. Тлумачення інокультурного елемента (або його лексико-семантичного варіанта, якщо слово є багатозначним) своєрідно здійснюється в художньому контексті того чи того письменника і є особливістю його індивідуального стилю [5: 59, 61 — 62; 6: 291 — 292, 294 — 298].

У творчості російського класика О.І. Купріна вирізняються різноманітні способи тлумачення українізму, подано авторське окреслення спорідненого поняття в іншій культурі (яке відповідає уявленню носія цієї культури та іншої мови). При цьому письменник «спирається» на

© Т.М. ПОЛЯКОВА, 2013

класичні принципи відбиття внутрішнього наповнення мовного знака [7: 124 — 125, 137, 185]: розкриває новий зміст, вказуючи на відношення уявної одиниці до ряду інших (тобто характеризує предмет як частину розчленованої системи, яка існує незалежно від наших знань); контекстуально натякає на внутрішню форму номінації, посилюючи естетичність образу; здійснює підбір російського відносного еквівалента, підкреслюючи невідповідність значення, яку-небудь частковість предмета (у тому разі, коли зовнішня оболонка слів ідентична) або несхожість уявлень про предмет у близькоспоріднених лінгвокультурах; використовує комбінації слів, картин (народжених художньою уявою), якщо слово однієї мови не є абсолютним відповідником слова іншої.

О. Купрін не захоплюється «технічним» способом розшифрування українського лінгвокомпонента, який використовує як у прямій, так і в авторській мові. Зафіксовано поодинокі постпозитивні пояснення в дужках і дев'ять авторських виносок (у вказаному зібранні творів), у яких значення номінації розкрито лаконічно, в межах відповідника — слова, словосполучки, зрідка — об'ємніше. Наприклад: *Смотрите хорошо за лошадьми!.. Если будет гармидер (шум), держите крепче!* [4 III: 102]; *Один раз просила она у нашей молодницы злот (пятнадцать копеек)* [4 II: 256]; *Велела, говорят, она ему поймать кожана* и сварить его живого... *Летучая мышь* [4 II: 242]; — *А може, это и не волк трубит, а вовкулак**, — *заговорил вдруг Трохым... *Вурдалак, упырь* [4 II: 492]; *Сидит целый день, как старик, на присьбе*, опустил очи в землю, и все думает... *Заваленка* [4 II: 495]; *Да, что же? Повалил её на землю и засунул ей квача* с дегтем в рот... *Квач — тряпка, туго свернутая, кляп* [4 II: 241]. Стисло пояснюючи українізм *багно*, письменник вказує на тип болотистої місцевості, поширеної в лісовій зоні Західної України (пор. із загальнішим перекладом лексеми у творах В.Г. Короленка — *багно (болото)* [3: 260]): *Другой раз в багне* по пояс загрузнешь, дрожишь весь, а терпи!.. *Багно — вязкое болото* [4 IV: 104].

У творах О. Купріна подано тлумачення характерних для мови мешканців Полісся номінацій єврейських реалій. Українізм *балагула* автор уживає у значенні *nomina personalis*. При цьому згадується похідний ад'єктив від *балагула* — *балагульный*, що засвідчує обізнаність письменника з лінгвокультурою Західної України. Здійснено літературну фіксацію словотворчої динаміки одиниці, яка виявилася на комунікативному рівні в певний історичний період: скажімо, у «Словнику української мови» зафіксовано іншу, синонімічну похідну лексему *балагульский* [9 I: 93]. Розгорнена авторська виноска відображає ємність поняття, фіксує багатозначність слова: *В подвал спускался, бережно и грузно ставя на ступеньки толстые кривые ноги, местный балагула* — Мойше Файбиш... Файбиш пользовался в местечке, несмотря на свой не особенно высокий балагульный промысел, значительным и довольно веским почетом... *Балагула — экипаж для дальних поездок. Балагулой также называют и хозяйина такого экипажа или ящика* [4 III: 94].

Російськомовний читач отримує істотнішу інформацію про українську культуру (її походження, стилістичні особливості, діалектну належність), коли авторський прямий переклад (наведений у виносці) супроводжується образним поясненням у межах прямої або авторської мови безпосередньо в тексті викладу, в самій виносці. Напр.: — *А! Здорово, паньчу. Гай богу!** — прокричал Трохым обычное полесское приветствие... *Помогай богом [4 II: 490]; *Через кого Господь прогнал Адама из раю? Через бабу... Шкодливы, пакостницы, сокотухи**. Плетут невесть что... *Болтуньи. Когда кричит сорока, про неё говорят, что она «сокочет» [4 II: 240] (О. Купрін «подає» номінацію з відмінними від північної російської лінгвокультури формальним виглядом і змістовим наповненням, яка має водночас загальну вихідну форму: вихідне дієслово *сокотать* характеризується частковою смисловою / метафоричною / диференціацією у південних та північних областях: *соко́тáть юж. зап.* стрекотать, кричать по-сорочьи. ||*Болтать без ўмолку, *особ.* по-бабьи, лотошить, трещать. *Соко́вка нвг.* бойкая, веселая женщина, говорунья. || *Соко́тáть, пск.* спешно, шибко идти [2 IV: 263]).

Літературно-художні прийоми тлумачення українізмів свідчать про особливу авторську манеру подання інокультурного мовного елемента. Це своєрідні методи реалізації інформативно-пізнавальної та естетичної функції художнього тексту, органічний складник творчого процесу. Серед них виокремлюємо:

1. (а) препозитивне або / та постпозитивне пояснення мовної одиниці (іменника, прикметника, дієслова, прислівника, вигуку) шляхом добору російського еквівалента, синонімічної словосполучки в межах прямої або / та авторської мови (наступної, попередньої). У такий спосіб письменник знайомить читача з локальними номінаціями загальновідомих реалій (предметів, дій тощо). Напр.: *Потом он взвесил моего глухаря на руке и похвалил: — Петух хороший... Добрый петух... Ну, с полем вас, паньч!* [4 IV: 114]; *Вот поручик Арчаковский говорит...* «Треба, каже, як у нас...» [4 III: 389]; *Зверя она гонит молча, «нышком», как говорит Талимон* [4 II: 226]; — *Гэть!.. Кышь до дому* [4 IV: 389]; цей метод із сукупністю інших (використання епітетів, розгорненого опису, ідентифікація понять з можливим зазначенням їхньої часткової смислової диференціації) дозволяє розкривати значення культурами в повному обсязі: *Это даже была не хата, а именно сказочная избушка* [4 II: 260 — 261]; *Барский дом, или, как здесь говорят крестьяне, палац, — одноэтажный, каменный, длинный, с зеркальными стеклами в окнах, с балконом и с двумя львами на подъезде* [4 II: 117]. Тлумачення українізму може супроводжувати непрямий натяк на джерело інформації («говорят здесь», тобто місцеві мешканці і т. ін.; з контексту зрозуміло, що інформатор — представник української лінгвокультури);

(б) підбір еквівалентів на підставі стильової диференціації, що віддзеркалює культурний рівень комунікантів. У цьому разі розмовна мова та кодифікована літературна контрастно протиставлені: — *Разве же*

это **ружо**? Ты бы еще сказал по-деревенски: **рушница**. То дома было **ружо**, а на службе зовется просто: малокалиберная скорострельная **винтовка** [4 III: 414];

(в) додатковий добір синоніма або відповідної синонімічної словосполуки з урахуванням ареальної диференціації вживання: *Выходили **фамильные ссоры, сплетни, обидные недоразумения, прощя** — то, что называется в провинции, на севере — «контрами», на востоке — «козьими потягушками», а на юго-западе — «суспициями»* [4 IV: 695]. Пор. з єдиним і прямим значенням «південної» номінації в Словнику В. Даля: *суспица... юж. хвостец, охоботье, при вейке хлеба* [2 IV: 364];

2. Почергове використання українізму і відповідного російського еквівалента в процесі викладу в межах окремого художнього твору, що розцінюється як не особливо примітний спосіб з'ясування значення культури: *Посетители... продолжали ходить в его погреб, который был биржей и клубом для еврейского населения **маленького пограничного городишки**. <...> Они жили на краю **местечка**, снимая угол у вдовы сапожника* і т. д. [4 III: 87, 97]. В оповіданні «Трус» локальним місцем дії спершу є «городишко», поступово, з розгортанням подій, російську загальну назву населеного пункту замінює номінація *местечко* [4 III: 94, 107...];

3. Відносно тлумачення українізму шляхом перерахування стилістично однорідних російських номінацій (словосполук), які мають спільний семантичний компонент у своїх значеннях (в наведених прикладах — з негативним відтінком): *Шкодливы, пакостницы, сокотухи...* [4 II: 240]; — *Вот я вас, **лайдаки, голодранцы паршивые**...* [4 IV: 389];

4. Препозитивне розгорнене пояснення культури в межах прямої або авторської нейтральної мови із можливою прямою вказівкою на ареал уживання: *Так что у себя в деревне занимался **кузнечным мастерством**. **Ковалем** был* [4 III: 464]; *Это была нитка дешевых красных бус, известных в Полесье под названием «**кораллов**»* [4 II: 329];

5. Постпозитивний (із частковим препозитивним початком) буквальний переклад або тлумачення лексеми, фрази з можливим розгорненим висвітленням змісту (фіксується в авторському переказі «почутого»): *...пес и жинка **мусят сами себя годувать, то есть должны сами себя пропитывать*** [4 II: 226]; *...они ведь не могли с собою брать их в гнусное местечко, где все дома — **мазанки из глины и коровьего помета**...* [4 IV: 696];

6. Непряме висвітлення значення української культури в реченні та ширше — у фрагменті тексту, що містить численні натяки на семантику одиниці, вони є достатніми для формування уявлення про предмет: *Вот он оборачивает к нам свое бронзовое лицо, защищенное от солнца широкополым «**брилем**» из грубой соломы...* [4 VI: 530] ('брыль' — 'соломенная шляпа с широкими полями'); *На нем надет поверх кожуха войлочный «**латун**», уже старенький, но чистый и франтоватый, — правая сторона у **латуна** коричневая, а левая — серая, и все швы оторочены красным шнурком* [4 II: 221] ('латун' — 'войлочная жилетка, надеваемая

на верхню одягу»); — *А они с чем, эти бутылки-то? Сливянка? — Какое сливянка! — махнул я рукой. — Старка, батюшка, вот что!.. — Не знаю, правда ли, но буфетчик божился, что ей двести лет. Запах — прямо как коньяк, и самой янтарной желтизны... Во всяком случае, это была подлинная домашняя, ошеломляющая старка, гордость погреба разорившегося магната [4 II: 291]* («старка» — «выдержанная крепкая водка со специфическим запахом и цветом»);

7. Тлумачення номінації за допомогою діалогу, в якому комунікантами виступають представники української та російської лінгвокультури; вони передають або уточнюють знання про ту чи ту українську культуру: — *Это я вам скажу: чи ведьмака народилась, чи ведьмак веселье справляе. — Ведьмака — это колдунья по-вашему? — А так, так... колдунья [4 II: 255]; — Никак волки, Трохым? — спросил я. — А волки, — подтвердил спокойно Шербатый... — А може, это... вовкулак, заговорил вдруг Трохым... — Вовкулак? — Ну, да, вовкулак. Бывают, чуеете, такие люди, что умеют волками перекидываться. Вот они и бегают по лесам и трубят. У нас на Полесье этой погани богацько [4 II: 492]; — Что такое Петербург? Местечко? — Нет, это не местечко; это самый большой русский город [4 II: 283].*

У художньому тексті О. Купріна фіксуємо моменти, коли значення українізму стає очевидним завдяки реалізації сукупності перерахованих прийомів. Остання ілюстрація [4 II: 283] — яскравий приклад такої письменницької техніки: вживання синонімічної лексеми з використанням протиставлення (уточнення градації поняття) і розгорненого пояснення. Тлумачення українізму в цілому здійснюється в межах діалогу, що, своєю чергою, пов'язано зі способом введення інокультурного лінгвокомпонента в художній текст.

Вживання західного діалектизму *пановка*, який трапляється в контексті полювання (повість «Олеся», оповідання «Лесная глушь»), відображає не тільки буття мешканців Полісся (особливість їхнього світосприйняття, закладена в лінгвокультурному знаку), але й засвідчує факти біографії самого письменника. «Словник західнополіських говірок» висвітлює походження номінації таким чином: *Понова* [понóва] -и, ж. «свіжо випалий сніг» (протягом усієї зими). По понóв'ї добре йти на охóту... [панóва]... *Поновка* [понóвка] -и, ж. «тс, що *понова*». Йди на охóту — випала понóука [1 II: 71]. О. Купрін розкриває сутність українізму описово, не вказуючи конкретно на мотивацію значення («заяц... сильно походил: следов много...»), але не «по новому, недавно выпавшему снегу», коли добре видно сліди і, відповідно, «добре йти на охоту»; пор. з визначенням поняття в Словнику В. Даля, яке не «втрачає» зв'язку з можливим, здогадним або передбачуваним смисловим об'ємом номінації як мовного знака поза контекстом: *Понову ехать*, по першому зимнему пути [2 III: 287]): — *Нужно ружья почистить, паньч. — А что? — спросил я... — Заяц ночью сильно походил: следов много. Может, пойдём на пановку? Я видел, что Ярмоле не терпится скорее пойти в лес, но он*

скрывает это страстное желание охотника под напускным равнодушием. Действительно, в передней стояла его одностволка... вблизи дула она была украшена несколькими оловянными заплатами... [4 II: 258]. Зазначене лексикографічне джерело фіксує обласне поширення слова *пановка*. За цими даними можна визначити можливі пункти місцеперебування О. Купріна в Західній Україні. Це Волинська та Рівненська області, і насамперед — Дубровицький та Зарічненський райони останньої [1 I: XIV, XXI].

Розглянуті прийоми тлумачення українізмів у творчості російського письменника є складовою частиною і змісту твору, і авторської художньої палітри.

Низка творів О. Купріна — своєрідна енциклопедія українського соціального побуту. Українські народно-побутові традиції чи звичаї, згадані в російському художньому викладі, супроводжує вичерпне пояснення із зазначенням локальної назви території (вживано характерний для XIX — початку XX ст. топонім «Малороссия»): *Вдруг визгливый старушечий голос заорал откуда-то позади толпы: «Дегтем ее вымазать, стерву!»* (Известно, что в Малороссии мазанье дегтем даже ворот того дома, где живет девушка, сопряжено для нее с величайшим, несмываемым позором.). Почти в ту же минуту над головами беснующихся баб появилась *мазница* с дегтем и кистью, передаваемая из рук в руки [4 II: 318]. З ряду тотожних номінацій на позначення горщика, який вміщує дьоготь і щітку, О. Купрін обирає лексему *мазница*, яка є загальною для східнослов'янської лінгвокультури і характерною для України, пор.: *мазница... юж. дегтярный лагун, дегтярница, желянка...* [2 II: 289]. У Словнику В. Даля вказаний східнослов'янський звичай «поруги» згадано в двох екземпліфікаціях, які належать до словникової дефініції «деготь»: *И рада б идти (замуж), да зад в дегтю*, т. е. опозорена. *Распишут тебе ворота дегтем!* поругание [2 I: 425].

Семирічне перебування О.І. Купріна в Україні суттєво відбилосся на його літературному спадку. Творчість письменника вербально та вербально-опосередковано знайомить з українською культурою з конкретними рисами часу і простору. Це і зразки стилів української мови на зламі XIX — XX століть, і українська національно-побутова традиція, етнографічне багатство, і факти етимологічної спільності двох східнослов'янських лінгвокультур, а також особливості українського світосприйняття і полікультурного простору України. Звертаючись до української культури, О. Купрін подає цінні відомості для таких суміжних дисциплін, як історія (де порушено і соціальний аспект), лексикографія, етнографія, ономастика. Манера використання українського лінгвокомпонента в художньому тексті О. Купріна свідчить про глибину і ґрунтовність письменницького погляду на найістотніші особливості українських реалій, внутрішній світ національних персонажів.

Твердження «національна мова змальовує портрет етносу», «концентрує духовне надбання свого народу», «заступає національну культуру в цілому» [8: 164 — 165] стали актуальною і достатньо висвітленою

аксіомою у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці на початку ХХІ ст. Така місія національної мови була добре відома О. Куприну. Оцінюючи достовірність створених ним словесно-художніх картин українського буття, не можна не визнати: цей майстер слова був добре обізнаний з реаліями українського побуту та особливостями українського лінгвокультурного простору.

1. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок: У 2 тт.: А-Н. — Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2000.
2. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 тт. — М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
3. *Короленко В.Г.* Избранные произведения. — М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1948. — 672 с.
4. *Куприн А.И.* Собрание сочинений: В 6 тт. — М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1957–1958.
5. *Озерова Н.Г.* Украинский лингвокультурный компонент в творчестве В. Нарезного // Проблемы зіставної семантики. Зб. наук. статей. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. — Вип. 8. — С. 55–62.
6. *Полякова Т.М.* Украинский лингвокомпонент как средство воссоздания украинской действительности в русском художественном дискурсе (на материале произведений В.Г. Короленко) // Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського. Зб. наук. праць. — К. : Знання України, 2006. — С. 289–299.
7. *Потебня А.А.* Полное собрание сочинений. Т. I: Мысль и язык. — Одесса : Гос. изд-во Украины, 1926. — 205 с.
8. *Рябцева Н.К.* Язык и естественный интеллект: Монографические исследования: лингвистика. — М.: Академия, 2005. — 640 с.
9. Словник української мови: В 11 тт. / [гол. ред. кол. І.К. Білодід] — К.: Наук. думка, 1970–1980.

Стаття надійшла 12.05.2013.

Tetyana Polyakova

(Kyiv)

THE AUTHOR'S METHODOLOGY IN RENDERING THE SENSE OF UKRAINIAN CULTURE-SPECIFIC WORDS WHICH WERE REPRESENTED IN THE A.I. KUPRIN'S LITERARY WORKS

The article deals with different possibilities of presenting and interpreting specific Ukrainian words that are proper of A. I. Kuprin's literary discourse. The author's methodology in rendering the sense of those language components that pertain to a different culture is considered, Kuprin's style and literary skills are also regarded.

Key words: Ukrainian culturemes, allo-cultural language component, Russian literary discourse, individual authorial writing skill.